

De Donjon van Nijmegen: Symbool van macht of Vredestoren?

Robert Rongen, 3 maart 2006.

Voorwoord

Dit artikel is geschreven op verzoek van Bob van de Water van www.donjon.nu. Aanleiding is het referendum dat gehouden wordt op 7 maart aanstaande over de herbouw van de toren (zie ontwerp in [Afbeelding 1](#)). Het artikel probeert inzicht te geven in het verschijnsel Donjon als hoofdtoren van een kasteel.

Specifiek voor de Donjon van de Valkhofburcht is dat zijn unieke karakter als toren van een kasteel behorende tot het heilige roomse keizerrijk. Typisch voor een Donjon is dat hij zowel bewoonbaar is, dient als laatste verdediging voor de kasteelheer als symbool staat voor diens macht. Een analyse van de toren maakt echter duidelijk dat de duitse naam Bergfried eigenlijk beter van toepassing is, vrij vertaald Vredesbewaarder, of wellicht mooier: Vredestoren.

Afbeelding 1 Ontwerp voor de herbouw van de Donjon

Bron: Jeroen de Groot (Royal Haskoning) 2005

Afmetingen van de toren: 9 meter breed, 18 meter lang en 36 meter hoog (zonder torenspits), verhouding 1:2:4.

De Donjon als middelpunt van een kasteel

Wat is een Donjon?

Een definitie van Donjon isⁱ:

De Donjon is de hoofdtoren van het kasteel. Ze combineert de functie van laatste verdedigingslinie met die van belangrijkste woonvertrekken van de heer. [...]

Veelal gebruikt voor versterkte residenties van kleine dynasten.

In deze definitie gaat het dus om het verenigen van de verdediging van de heer met het bewonen van de toren door de kasteelheer.

De volgende definitie legt een andere nadruk op de hoofdtorenⁱⁱ:

De donjon in zijn hoedanigheid van hoofdtoren van de burcht, was symbool van macht en tegelijkertijd statussymbool, commandocentrum en -in geval van een aanval- een onafhankelijk verdedigingsbouwwerk. De donjon onderscheidt zich van andere afweertorens en in het bijzonder van de bergvrede ("Bergfried" - RR) doordat hij bedoeld was als duurzame verblijfplaats van de leenheer en ingericht was naar diens macht en middelen.

In deze definitie wordt de symbolisering van de hoofdtoren toegevoegd.

Afbeelding 2 **Kasteel van Loches (Frankrijk, regio Centre)**

Eén van de oudste en best bewaarde voorbeelden van een Donjon. De toren is 36 meter hoog.

Wanneer zijn Donjons ontstaan?

De oorsprong van Donjons is te vinden in de eerste kastelen die in de 11-de eeuw door de afstammelingen van de Noormannen in Noord Frankrijk werden gebouwd. Oorspronkelijk werd een houten toren op een kunstmatige heuvel gebouwd maar al snel werd deze vervangen door een stenen exemplaar. Bekende voorbeelden van Donjons in Frankrijk zijn te vinden op het kasteel van Loches (zie [Afbeelding 2](#)) en Falaise (zie [Afbeelding 3](#)).

Willem de Veroveraar introduceerde de Donjon bij zijn claim op de engelse troon in Engeland. De White Tower van de Tower of London, gebouwd door Willem de Veroveraar en de grote toren van het kasteel van Dover zijn hiervan de bekendste voorbeelden. In Engeland worden Donjons ook wel *Keep* genoemd.

Latere Donjons

Tijdens de kruistochten in de 12de en 13de eeuw maakte Europa kennis met de belegeringstechnieken van de moslims. Het bleek dat de rechthoekige Donjons kwetsbaar waren op een aantal plekken. Het belangrijkste was dat de hoeken kwetsbaar waren voor ondermijning. Daarnaast maakte de hoeken het mogelijk om één zijde van een toren aan te vallen waarbij de boogschutters op de andere flanken van de toren geen ondersteuning kunnen geven. Eerst werden daarom ronde torens gebouwd om aan deze

bezwaren tegemoet te komen. Later werden dit veelhoekige torens. Het voordeel van veelhoekige torens is dat projectielen op de hoeken afketsen.

Voorbeelden van ronde Donjons zijn te vinden in Chateau de Falaise (zie [Afbeelding 3](#)) en in Nederland zijn bij Kasteel Duurstede (zie [Afbeelding 4](#)). Voorbeelden van veelhoekige torens zijn de 10- en de 16-hoekige torens van ruïne van Valkenburg.

Afbeelding 3 [Chateau de Falaise \(Frankrijk, Normandië\)](#)

De oude vierkante Normandische Donjon (ten tijde van Willem de Veroveraar) en de moderne ronde Donjon die later door de Franse koning Philip Auguste werd toegevoegd. In dit kasteel werd Willem de Veroveraar geboren. Het is tegenwoordig ingericht als modern multimedia museum waarin het leven van Willem de Veroveraar wordt uitgebeeld.

Elementen van een Donjon

Typische elementen van een Donjon zijn:

- Om de toegang voor belegeraars te bemoeilijken was de toegang op enkele meters hoogte aangebracht. De toegang was bereikbaar met houten ladders of een houten trap die in geval van nood weggehaald of verbrand kon worden. Grotere Donjons als in Loches waren voorzien van apart verdedigd voorgebouw met stenen trap.
- De benedenverdiepingen waren niet voorzien van ramen en alleen via een gat te bereiken en bevatte meestal de voedselvoorraden.
- De Donjon zelf kon beschermd zijn door een muur van 6 tot 10 meter hoog, zijnde de kasteelmuren zelf of een aparte mantelmuur.
- Grote Donjons waren vaak voorzien van een geheime uitgang of uitvalpoort. Deze poort kon gebruikt worden om te ontsnappen, voedselvoorraden aan te vullen of een verrassingsuitval uit te voeren.
- De Donjon was geplaatst binnen de kasteelmuren, buiten de kasteelmuren of in de kasteelmuren.
- Verblijfplaats van de Heer, zowel slaapplek als plaats om zijn functie uit te oefenen.
- Om de toren goed te kunnen verdedigen zijn er schietsleuven aangebracht en is de bovenzijde voorzien van kantelen waarachter de boogschutters konden schuilen en houtenⁱⁱⁱ of stenen^{iv} moordgaten om projectielen of kokende olie omlaag te gooien.

- Om als laatste toevluchtsoord te kunnen dienen bij een langdurig beleg moest er ook een waterput in de toren aanwezig zijn. Deze was veelal vanaf de bovenste verdiepingen te gebruiken.
- De Heer had zijn slaapvertrek in de Donjon. Vanuit zijn slaapvertrek moest hij direct toegang hebben tot een kapel. Deze kapel bevond zich dan ook in de Donjon (zoals bij de Tower of London) of er direct tegenaan.
- Om de status van de toren recht te doen ook de belangrijkste ceremoniële zaal ook in de Donjon geplaatst. Dit kan de Ridderzaal zelf zijn, maar ook een kleinere zaal waarin belangrijk bezoek kon worden ontvangen en recht werd gesproken.

Afbeelding 4 [Kasteel Duurstede](#)
Oude vierhoekige Donjon (rechts) en nieuwe ronde Donjon (links).

De Donjon van de Valkhofburcht

De Donjon als machtsymbool

De Donjon van de Valkhofburcht heeft als belangrijke functie het symboliseren van de macht van de Keizer. Deze symboolwerking heeft als belangrijkste functie het uitoefenen van heerschappij van charismatisch karakter^v. Het is in feite machtsuitoefening gebaseerd op heilsverwachting en toegewijde trouw. Het roept gehoorzaamheid op en een bijna religieuze eerbied voor een leider bij de volgelingen op.

Het charismatische karakter wordt versterkt door het gebruik van symbolen en het bewaren van relikwieën in de toren waardoor ook de goddelijke bescherming van de keizer wordt uitgedragen. Een mooi voorbeeld van zo'n toren is de hoofdtoren van Hrad Karlstejn (zie [Afbeelding 5](#)).

De kosten voor het optuigen van een imposante toren vallen trouwens in het niet bij de kosten die het her- of veroveren van een gebied kost. In dat licht gezien is het dus een goede investering om een hoge hoofdtoren aan een kasteel toe te voegen die de nodige symboolwerking heeft.

Afbeelding 5 [Hrad Karlstejn](#) (Tsjechië, 20 km. onder Praag)

Gebouwd in de 14de eeuw. Afmetingen hoofdtoren (Bergfried): 17 meter breed, 25 meter lang, 37 meter hoog (verhouding 2:3:4), muren 4 tot 6 meter dik. In de hoofdtoren () bewaarde Keizer Karel IV zijn kroonjuwelen en belangrijkste relikwieën. De relikwieën vergrootte de toewijding van de verdedigers van de toren en tevens het ontzag en de angst van eventuele belegeraars. De woonverblijven en de ridderzaal bevinden zich niet in de toren maar in het keizerlijk paleis (rechts vooraan op de foto).

Een aantal elementen van de Valkhofburchttoren zijn aan te wijzen die de symboolwerking versterken. Deze zijn^{vi}:

- De kantelenkrans ondersteund door boogfriezen
- Het tentdak
- Het ruitertorentje
- De grote boog -waarschijnlijk aansluiting van een verdwenen gebouw en geen reuzenpoort-

Donjon of Bergfried?

De Valkhofburcht is in de 12de eeuw gebouwd door Frederik Barbarossa, de Duitse keizer van het Heilige Roomse Rijk dat zich rondom Duitsland uitstreekte van Nederland tot Polen, Hongarije en Noord Italië. Duitse Kastelen hebben over het algemeen een langgerekt grondplan met een kleinere Donjon^{vii} die ook verbonden is met de rest van het kasteel. Een Donjon wordt in het Duits *Wohnturm*^{viii} genoemd. Duitse kastelen kennen een ander type hoofdtoren: de *Bergfried*, wat letterlijk *vredesbewaarder* betekent^{ix}.

Een voorbeeld van een Bergfried is Burg Gutenfels (zie [Afbeelding 6](#)). Deze is net als de Valkhofburcht gebouwd door Keizer Frederik Barbarossa en strategisch gelegen aan een rivier (de Rijn).

Afbeelding 6 **Burg Gutenfels (Duitsland, Rheinland-Pfalz).**

Ook gebouwd door Keizer Frederik Barbarossa met uitzicht over de Rijn.

Deze Bergfried staat aan de aanvalszijde van het kasteel om een aanval op het kasteel af te slaan en tevens het belangrijkste gebouw van het kasteel te beschermen, veelal de ridderzaal. Het diende tevens als uitkijkpost en laatste toevluchtsoord. De toren was veelal aangesloten op de weermuren.

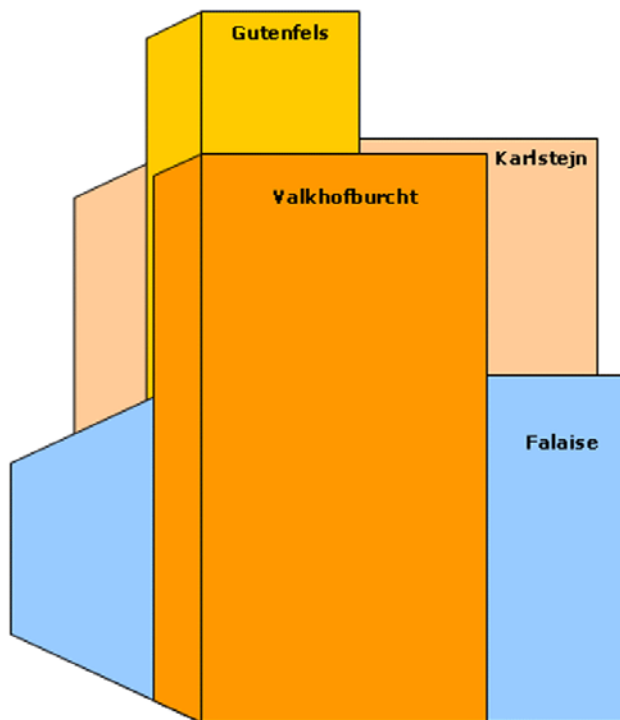
Afbeelding 7 **De Valkhofburch**

Schilderij van Jan van Goyen (1641), Nijmeegs Museum Commanderie van St. Jan.

Siepen^x beschrijft het verschil tussen een Donjon en een Bergfried als volgt:

De donjon onderscheidt zich van andere afweertorens en in het bijzonder van de bergvrede ("Bergfried") doordat hij bedoeld was als duurzame verblijfplaats van de leenheer en ingericht was naar diens macht en middelen.

Donjons zijn dan ook groter van omvang: De gemiddelde breedte is 20 meter^{xi}. Een Bergfried is een stuk kleiner: De gemiddelde lengte en breedte is 10 meter^{xii}. De Donjon van de Valkhofburcht komt wat afmetingen betreft tussen een Donjon en een Bergfried in: 9 meter breed, 18 meter lang en 36 meter hoog (zonder torenspits)^{xiii}. Sommige bronnen spreken van een hoogte van 40 tot 50 meter^{xiv}.

Afbeelding 8 Afmetingen van verschillende hoofdtorens

In blauw is de donjon van Falaise afgebeeld, de toren van de Valkhofburcht is oranje gekleurd en de overige twee zijn de Bergfried van Karlstejn (perzikkleur) en de Bergfried van Burg Gutenfels (okergeel).

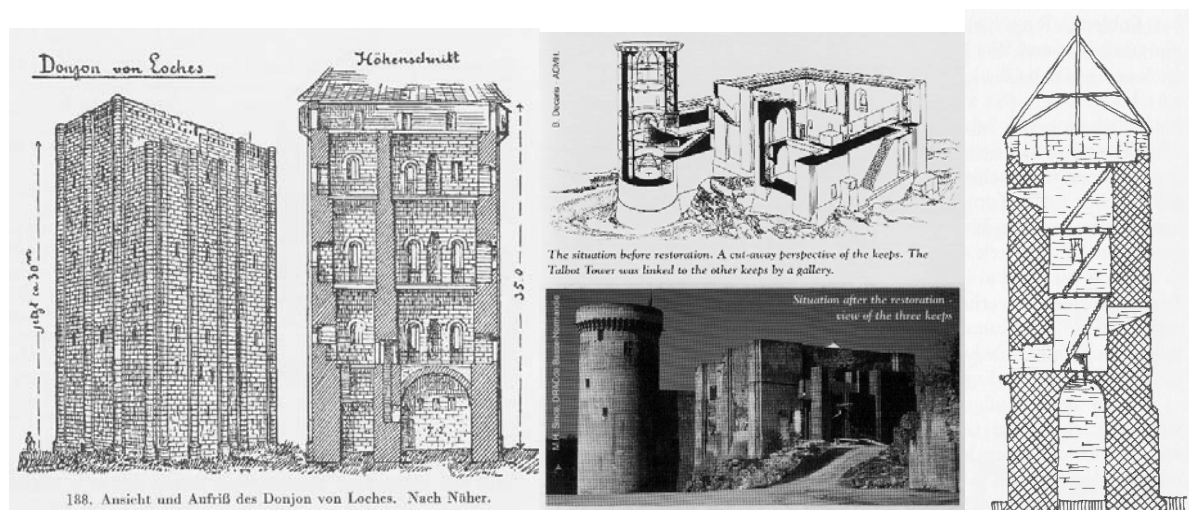
Andere verschillen tussen een Donjon en een Bergfried toegepast op de Donjon van de Valkhofburcht staat in [Tabel 1](#) en [Afbeelding 9](#). De conclusie die uit deze tabel mag worden getrokken is dat de hoofdtoren van de Valkhofburcht eerder een Bergfried is met een groot grondvlak dan een Donjon. Dit blijkt ook uit de oorspronkelijke naam voor de toren: *Belfried* of *Reuzentoren*^{xv}.

Tabel 1 Kenmerken Donjons en Bergfried toegepast op de Valkhofburcht^{xvi}

- De kenmerken zijn niet strikt te nemen maar gemiddelden.
- De lichtblauw gekleurde cellen laten de kenmerken zien die met de hoofdtoren van de Valkhofburcht overeenkomen.

Kenmerk	Vierhoekige Donjon	Ronde of veelhoekige Donjon	Bergfried	Valkhofburcht
Grondvlak	20 x 20 tot 30 meter	12 tot 16 meter	10 x 10 meter	9 x 18 meter
Muurdikte	2 tot 4 meter	3 tot 5 meter	1 tot 4 meter	1 tot 1,5 meter
Hoogte	25 tot 30 meter	25 tot 32 meter	20 tot 45 meter	36 meter
Positie	vrijstaand, omgeven door weermuren	veelal op de aanvalszijde van de burcht met toegang tot de weermuren	op de aanvalszijde van de burcht, toegang tot de weermuren	centraal, niet vrijstaand
Ingang	enkele meters	enkele meters	enkele meters	begane grond

Kenmerk	Vierhoekige Donjon	Ronde of veelhoekige Donjon	Bergfried	Valkhofburcht
	bovengronds	bovengronds	bovengronds	(!?)
Verblijfplaats van de Heer	ja	ja	nee	nee
Waterput	ja	ja	nee	nee
voorzien van of directe toegang tot kapel vanuit de toren	ja	ja	nee	nee
Ceremoniële zaal	ja	nee	nee	nee
Tijdperk	circa 1050-1250	circa 1130-1270	circa 1000 tot 1300	1155

Afbeelding 9 Doorsnedes van de Donjons van Loches en Falaise en van een Bergfried^{xvii}

Literatuur en verwijzingen

Geraadpleegde literatuur

- **Ehardt**, Bodo, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*, Braubach (1939, 1958)
- **Gravett**, Christopher, *Norman Stone Castles (1)*, Osprey Publishing, Oxford, Engeland (2003)
- **Janssen**, H.L., *1000 Jaar kastelen in Nederland*, Stichting Matrijs Utrecht (1996)
- **Libál**, Dobroslav, *Kastelen van Europa*, Praha Aventinum (1992)
- **Piper**, Otto, *Burgenkunde*, Weltbild Verlag, Augsburg (1996, origineel 1912)
- **Siepen**, Bernard, *Tentoonstelling Franse Donjons*, Gesellschaft für Internationale Burgenkunde, Aachen, Duitsland (2001)
- **Schuchhardt**, Carl, *Die Burg in Wandel der Weltgeschichte*, Weidlich (1981)
- **Toy**, Sidney, *Castles, their construction and history*, Toronto (1985)
- **Weve**, Jan Jacob, *De Valkhofburcht te Nijmegen: Een alsnog-uitgave van het manuscript uit 1925*, Drukkerij Leijn, Nijmegen (1993, origineel 1925);
- **Zeune**, Joachim, *Burgen, Symbole der Macht*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg (1997)

Over de auteur

Robert Rongen, kastelenliefhebber en auteur van de website <http://www.topkastelen.nl/>. Bezoekt, fotografeert en bestudeert kastelen in binnen- en buitenland. Zijn belangstelling voor kastelen is gewekt door zijn grootvader die beheerder was van Fort Willem in Maastricht.

Voetnoten

- i zie [Janssen, 32]
- ii zie [Siepen, pag. 42]
- iii Hordijzen
- iv Mezekouwen of mezekooien
- v Gebaseerd op de machtstheorie van Max Weber
- vi zie [Weve, pag. 186, 187]
- vii zie [Líbal, pag. 17]
- viii zie [Piper, pag. 236]
- ix zie [Piper, pag. 174]
- x zie [Siepen, pag. 42]
- xi zie [Líbal, pag. 13]
- xii zie [Schuchhardt, pag. 224]
- xiii zie [Wever, pag. 187 tot 190]
- xiv zie [Janssen, 32]
- xv zie [Weve, pag. 186]
- xvi voor kenmerken Donjon zie [Siepen, pag. 44], voor kenmerken Berfried zie [Siepen, pag. 42] en [Piper, pag. 174], voor gegevens Valkhofburcht zie [Weve, pag. 186 tot 190]
- xvii Tekening Loches [Schuchhardt, pag. 203]
Tekening Falaise door B. Decaris (ACMH)
Tekening [Piper, pag. 181]